

ОХОРОНА ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ МІСТ

Мета. Дослідити процеси формування ландшафтно-рекреаційного комплексу міст, фактичний стан використання вказаних земель, а також напрями оптимізації землекористування

Методи. Узагальнення, моделювання

Результати. Запропоновано принципи об'єднання видів угідь у єдині ландшафтно-рекреаційні території, а також екологічні, економічні та правові механізми подолання кризових явищ щодо охорони та використання вказаних земель.

Висновки. Система охорони земельно-ландшафтного комплексу повинна базуватися на екологічному моніторингу, включаючи еколого-правове забезпечення та екологічний аудит природокористування (екологічний механізм). Економічний механізм охорони земель слід удосконалити, пов'язавши його з рентною політикою у землекористуванні та компенсаційними платежами, що обумовлені втратою цінних угідь.

Ключові слова: ландшафт, рекреація, охорона земель, екологічний моніторинг, екологічний аудит.

Сталий розвиток міських агломерацій в значній мірі пов'язаний з раціональним використанням потенціалу ресурсної бази для соціально-економічного піднесення, захистом довкілля та збереженням природних ресурсів відповідних територій. У першу чергу це стосується землекористування, організація та регулювання якого повинні бути спрямовані не лише на забезпечення ефективного використання

земельноресурсного потенціалу, а й на запобігання або істотне зменшення негативного впливу антропогенної діяльності, яка призводить до забруднення, виснаження, деградації земель. Природоохоронне законодавство наголошує на необхідності всебічного захисту продуктивних земель, лісових площ, особливо охоронюваних територій від необґрунтованого вилучення або зміни цільового призначення. [2]

У складі земель міст особливу цінність для збереження і піднесення капіталу здоров'я населення відіграють ландшафтно-рекреаційні території. Згідно містобудівного законодавства вони включають приміські ліси, лісопарки, лісозахисні смуги, водоймища, зони відпочинку та курортні зони, землі сільськогосподарського використання. Разом з парками, садами, скверами, бульварами, що входять до складу сельбищних територій, вони формують систему озеленення та оздоровчих зон. [3]

Сільськогосподарські землі в межах міст включають ділянки індивідуальної житлової забудови, особистих господарств, колективних та індивідуальних садів, громадських городів, тобто є переважно землеволодіннями та землекористуваннями громадян, які безпосередньо пов'язані з рекреаційними цілями. Сільськогосподарська діяльність, якою займаються сільськогосподарські підприємства, здійснюються лише на 1,7% всієї площі таких угідь у містах. Отже віднесення сільськогосподарських земель у містах до складу ландшафтно-рекреаційних територій є цілком виправданим.

Динаміка площі земель ландшафтно-рекреаційного комплексу за 2005-2015 рр. характеризується даними табл. 1. За десятиріччя (2005-2015 рр.) площа земель міст в цілому зросла на 45,5 тис. га, а площа земель ландшафтно-рекреаційного комплексу збільшилася лише на 21,8 тис. га. Це пояснюється тим, що зростання за вказаний період стосувалося в основному площ забудованих земель, розмір яких збільшився на 26,5 тис. га.

**Динаміка площі земель ландшафтно-рекреаційного
комплексу за 2005-2015 роки, тис. га**

№ з/п	Види угідь	Площа за роками		Зміна площі за 2005-2015 рр.
		2005	2015	
1.	Ліси та інші лісовкриті площі	133,8	137,5	+3,7
2.	Води	58,2	62,9	+4,7
3.	Особливо охоронювані землі (природно-заповідний фонд, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення)	67,5	78,0	+10,5
4.	Сільськогосподарські землі	386,1	398,2	+2,1
5.	Землі відпочинку населення (ліси, парки, сади, сквери)	48,6	49,4	+0,8
6.	Загальна площа міст	1296,4	1341,9	+45,5

Джерело: Звіти Держземагентства про використання земель за відповідні роки, розрахунки автора.

Як свідчить аналіз, у крупних містах (Київ, Харків, Одеса) за останні роки площа сільськогосподарських угідь скоротилася внаслідок відведення їх під міську забудову. За 2006-2010 рр. на 510 га скоротилася площа під лісами та іншими лісовкритими землями у місті Києві в зв'язку з вилученням їх для нелісогосподарських потреб.

Прибережні території водних об'єктів займаються для спорудження індивідуальних котеджів та оздоровчих закладів. Проводиться намів територій у заплавах річок. Значна шкода докільню спричиняється самовільним будівництвом і зайняттям скверів, інших ділянок зелених насаджень для багатоповерхового будівництва. Норми законодавчих актів щодо заборони вирубування дерев у містах під забудову не виконуються.

Вважається, що нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду

через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу країни. Відсутність ефективно діючих правових і економічних механізмів природокористування та низький рівень екологічної свідомості суспільства призвели до значної деградації довкілля, надмірного забруднення вод, атмосферного повітря і земель, нагромадження у великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних відходів виробництва[7].

Подолання кризових явищ у природокористуванні взагалі та в землекористуванні зокрема пов'язане з запровадженням системи екологічних, правових і економічних механізмів організації раціонального використання та охорони земельного фонду країни. Як відомо, одним із вирішальних напрямів функціонування інституту охорони земель є запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення. У межах міст сільськогосподарські землі займають 29,7% міської території, а ліси та лісовкриті площі складають 10,2%. Ландшафтно-рекреаційний комплекс міського землекористування країни сягає 726 тис. га або 54% площі земель міст.

На відміну від сільбищних і виробничих територій системі охорони земель ландшафтно-рекреаційного комплексу, особливо їх моніторингу, притаманні особливості, пов'язані з необхідністю спостережень не лише за станом земельного фонду, а й здійснення оцінки екологічного стану земельних ресурсів щодо дотримання вимог екологічної безпеки. [10]

Екологічний механізм охорони ландшафтно-рекреаційного комплексу повинен включати: екологічний моніторинг; екологічно-правове забезпечення функціонування землекористуванням; екологічний аудит. Сучасна система моніторингу земель міст пов'язана з діяльністю міських екологічних; землепорядних та містобудівних органів, має відомчу спрямованість. Вона не містить необхідної інформації для прогнозування змін землекористування та розроблення і реалізації рекомендацій щодо запобігання негативних явищ. [6]

Перевірки стану використання та охорони земель у процесі здійснення самоврядного контролю землекористування містять в основному інформацію про самовільне зайняття земель, порушення законодавчих норм набуття прав на землю, незаконне будівництво об'єктів. Для захисту земель міста Києва, наприклад, від незаконної забудови створено Центр моніторингу забудови столиці України. До порталу Центру моніторингу вноситься інформація про всі об'єкти будівництва, перевіряється їх законність, а матеріали про притягнення до відповідальності винних осіб направляються до природоохоронних органів, а також до суду. Роботи щодо моніторингу довкілля у містах проводяться також органами охорони навколишнього природного середовища.

Різноманітність видів моніторингу та підпорядкованість їх ведення різним відомчим організаціям не дозволяє мати повну комплексну інформацію про об'єкт моніторингу, яка б формувалася за єдиною методологією, була співставною за часом спостережень та у просторовому вимірі. Вказану мету можна досягти шляхом ведення екологічного моніторингу, що формуватиметься на основі сучасної топографо-геодезичної бази та включатиме моніторингову інформацію, більшість якої зараз ведеться, але розпорошена за відомствами. [8, с. 376-382]

Екологічний моніторинг земель міст повинен включати:

оцінку стану динаміки використання земель за категоріями, власниками, користувачами землі, основними видами угідь;

аналіз охорони земель ландшафтно-рекреаційного комплексу міст (лісові угіддя, особливо охоронювані землі, води, землі для відпочинку населення, сільськогосподарські землі), їх вилучення, зміни цільового призначення, компенсації вартості втрат вказаних угідь;

інформацію про забруднення земель важкими металами, хімічними речовинами, відходами виробництва; аналіз тенденцій процесів забруднення та розроблення пропозицій щодо їх локалізації;

стан водних об'єктів (берегових ліній річок, морів, озер, водосховищ), додержання режимів використання земель і ведення господарської діяльності в межах водоохоронних зон і прибережних смуг;

оцінку процесів, пов'язаних з утворенням ярів, зсувів, карстів, інших негативних явищ;

характеристику територій, зайнятих очисними спорудами, складами паливно-мастильних матеріалів, стоянками автотранспорту, захоронення токсичних промислових відходів, полігонами та іншими об'єктами зберігання побутових відходів.

Еколого-правове забезпечення функціонування міського землекористування у сучасних умовах пов'язується з необхідністю розроблення нових правих актів, що забезпечать екологізацію землекористування та удосконалять процедури додержання норм екологічної безпеки. До них відносяться закони України:

- а) про екологічний моніторинг земельних ресурсів;
- б) про резервування та консервацію земель;
- в) про використання техногенно забруднених земель;
- г) про рекультивацію земель;
- г) про використання земель рекреаційного призначення;
- д) про внесення змін до законодавства щодо відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, збереження земель водного фонду та ландшафтно-рекреаційних територій;
- е) про внесення змін до законодавства щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про використання та охорону земель.

Рішення Уряду та нормативно-правові акти міністерств повинні забезпечити регулювання таких питань:

удосконалення порядку вилучення та надання земельних ділянок у населених пунктах;

зміна порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва з застосуванням матеріалів нормативної грошової оцінки земель та розширенням складу лісових угідь;

запровадження нормативів втрат водного фонду, пов'язаних із зайняттям земель водогосподарського комплексу;

удосконалення оцінки земель сільськогосподарського призначення в межах населених пунктів.

Екологічний аудит природокористування повинен об'єднати питання екологізації землекористування, що входять нині до складу контролю за використанням і охороною земель, фактично майже не реалізуються і є однією з основних причин незадовільної організації охорони земельних ресурсів.

Екологічний аудит повинен провадитися виключно центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Економічний механізм охорони земель від необґрунтованого вилучення зараз базується на співставленні досягнутого рівня ефекту за варіантами розміщення об'єкту з урахуванням збитків, а також втрат, пов'язаних із зайняттям земель, погіршенням якісного стану угідь і обмеженнями у землекористуванні. Вказаний механізм також потребує істотного удосконалення.

ВИСНОВКИ

1. Ландшафтно-рекреаційний потенціал міст, що включає ліси, особливо охоронювані території, води, сільськогосподарські землі та землі загального користування, призначені для відпочинку населення, складає 54% площі міських земель і становить особливу цінність для збереження капіталу здоров'я населення.

Охорона земель ландшафтно-рекреаційного комплексу міст від необґрунтованого вилучення, а також збереження його видового складу та якісного стану вважаються важливими факторами стабілізації життєвого середовища і всіляко підтримуються населенням міст.

2. Еколого-економічний механізм охорони ландшафтно-рекреаційного комплексу повинен включати: екологічний моніторинг; еколого-правове забезпечення функціонування землекористування; екологічний аудит; економічне обґрунтування втрат, що обумовлюються вилученням сільськогосподарських, лісових, водогосподарських і рекреаційних угідь, обмеженнями у землекористуванні, забрудненням земель і погіршенням їх якісного стану.

3. Різноманітність видів моніторингу та підпорядкування їх ведення різним відомчим організаціям не дозволяє мати повну та об'єктивну комплексну інформацію, яка формувалася б за єдиною методологією, була співставною за часом спостережень та у просторовому вимірі. Вказану мету можна досягнути лише шляхом ведення екологічного моніторингу, який формуватиметься на основі топографо-геодезичної бази і включатиме сучасну моніторингову інформацію, яка буде доповнена характеристиками якості земельних ресурсів.

Екологічний аудит повинен вестися виключно центральним органом виконавчої влади, який здійснює державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Бібліографія

1. Голубець М.А. Геосоціосистемологія/М.А. Голубець. – Львів; 2013. – 264 с.
2. Гуцуляк Г.Д. Методологічні та методичні засади оптимізації природокористування і землекористування / Г.Д. Гуцуляк, Ю.Г. Гуцуляк // Збалансоване природокористування. – 2016. - №2. - С.82-87
3. Державні будівельні норми -ДБН 360-92**

4. Добряк Д.С. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання / Д.С. Добряк, О. П. Канаш, Д.І. Бабміндра, І.А. Розумний. – К.: Урожай, 2009. – 464 с.
5. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи; за наук. ред. Л.Я. Новаковського.- К.: Аграрна наука. – 2015. - 48 с.
6. Новаковська І.О. Моніторинг сільськогосподарського землекористування/ І.О. Новаковська// Вісник аграрної науки. – 2016. - №4. - С. 69-75.
7. Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р.№188/98-ВР / Відомості Верховної Ради України, – 1998. - №38-39. – Ст.248
8. Шевчук В.Я. Екологічне управління: [підручник]/ В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський [та ін.].- К.: Либідь, 2004. – 432 с.
9. Фурдичко О.І. Агроекологія: [монографія]/ О.І. Фурдичко. – К.: Аграр. наука, 2014. – 400 с.
10. Фурдичко О.І. Земля як природний ресурс – найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісогосподарської продукції/ О.І. Фурдичко, М.Х. Шевчук// Вісник аграрної науки.- 2011. -№ 8. – С. 5-9.